

Robert Zenzerović*

UDK 657.6(497.5)
JEL Classification M42, G29
Izvorni znanstveni članak

JE LI NAM POTREBNA TARIFA REVIZIJSKIH USLUGA - OSVRT NA POSTOJEĆE STANJE I PERSPEKTIVE U BUDUĆNOSTI

Svrha rada jest ukazati na prijeko potrebna unapređenja kvalitete revizije financijskih izvještaja u Republici Hrvatskoj uspostavom minimalne cijene revizije u okviru tarife koja bi rezultirala zaustavljanjem degradacije revizije kao profesije. Glavni je cilj u funkciji svrhe istraživanja, a to je utvrditi determinante revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj i analizirati razlike zaračunatih naknada u odnosu na visinu naknada koje bi bile zaračunate da je na snazi tarifa revizijskih usluga. Na taj će se način utvrditi je li, i koliko došlo do promjena u visini revizijskih naknada. Analizom podataka iz financijskih izvještaja pedeset četiriju poslovnih subjekata kojih su vrijednosnice bile izlistane na Zagrebačkoj burzi u godini 2009. i koji su javno objavili iznos revizijske naknade došlo se do zaključaka da visina revizijske naknade ovisi ponajviše o veličini subjekta i o njegovoj profitabilnosti, dok je utjecaj ostalih čimbenika koji se odnose na obilježja klijenta manje izražen, ili točnije uopće ne postoji. Isto je tako utvrđeno da visina revizijske naknade ovisi o veličini i lokaciji revizorske tvrtke te da je uklanjanje tarife revizijskih usluga dovelo do snižavanja zaračunatih naknada za reviziju financijskih izvještaja. Imajući u vidu visinu zaračunatih revizijskih naknada i njihove odrednice među subjektima čije su vrijednosnice izlistane na burzi, utvrđivanje tarife revizijskih usluga kao minimuma koji bi spriječio degradiranje digniteta revizijske profesije samo je jedan, iako po mišljenju

* R. Zenzerović, doc. dr. sc., Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam "Dr. Mijo Mirković". (E-mail: robert.zenzerovic@unipu.hr).

Članak je primljen u uredništvo 6. 10. 2011.

autora, u ovoj fazi dosegnutoga razvitka veoma značajan čimbenik održanja i unapređenja kvalitete revizije financijskih izvještaja, a većina je ostalih čimbenika u rukama Hrvatske revizorske komore koja odgovarajućom edukacijom i nadzorom nad aktivnostima revizora mora osigurati minimum kvalitete njihovoga rada.

Ključne riječi: Revizijska naknada, odrednice revizijske naknade, tarifa revizijskih usluga.

1. Uvod

Stručnjaci financijske i računovodstvene struke uobičajeno smatraju da su samo tri stvari sigurne: smrt, porezi i financijski direktori koji se žale na visoku cijenu revizijskih usluga. O prvome razglabaju duhovni učitelji i ezoterici, a porezima se, kao ipak ponešto jednostavnijom temom, bave teoretičari i praktičari financija i, naravno, političari. U nastavku teksta bit će razrađen posljednji, najjednostavniji element u navedenom trojstvu, ili preciznije - cijena revizijskih usluga. Pozornost će biti usmjerena na problematiku specifičnu za hrvatsko okruženje iako se to može promatrati u širem kontekstu, i to zato što je povijesni razvitak revizije financijskih izvještaja u Republici Hrvatskoj karakterističan i za određene zemlje koje su prošle ili su još uvijek u procesu prijelaza na tržišni način privređivanja.

2. Tarifa revizijskih usluga – povijesne činjenice

U svojoj je osnovi revizija financijskih izvještaja veza koja stvara povjerenje među korisnicima financijskih izvještaja i osobama odgovornima za upravljanje poslovnim subjektom iz čega proizlazi da revizori moraju djelovati u javnome interesu, a to izravno u sebi sadrži i potrebu uspostave odgovarajućih kontrolnih mehanizama koji reviziju moraju odvojiti od tipičnih usluga, cijena kojih se određuje isključivo na osnovi tržišnih zakonitosti. Iskustva ipak pokazuju nešto drugo. Mnogobrojni slučajevi iz prakse ukazuju na „trgovanje“ mišljenjima revizora, čime revizija poprima obilježje tipične usluge i udaljuje se od smisla svoga postojanja. Tržište revizijskih i nerevizijskih usluga koje pružaju revizijske tvrtke ima obilježje oligopola u kojem dominiraju četiri velike tvrtke, a ostatak otpada na određeni broj srednje velikih revizorskih tvrtki i na mnogobrojne male lokalne revizijske tvrtke kod kojih je cjenovna konkurencija izrazito naglašena. Za oligopolno tržište karakteristična je činjenica da nekoliko velikih ponuđača usluga ustupa svoje ograničene resurse onim klijentima koji ponude najviše. Unatoč

tome, udio četiriju najvećih revizorskih tvrtki među poslovnim subjektima kojih su vrijednosnice izlistane na financijskim tržištima Sjedinjenih Američkih Država i dalje raste (Albrecht, D., 2010.). U nastavku članka dan je osvrt na kretanje revizijskih naknada na globalnoj razini, a potom je pozornost usmjerena na tržište revizijskih usluga u Republici Hrvatskoj.

2.1. Trendovi u revizijskim naknadama na globalnoj razini

Cijena revizijskih usluga na globalnoj razini u posljednjih je nekoliko desetljeća bila veoma volatilna. Nakon udruživanja velikih revizorskih tvrtki i smanjivanja njihovoga broja s velike osmorice (tzv. „Big 8“) na veliku petorku, prirodno je uslijedilo povećanje razine cijena revizijskih usluga. Usporedno sa pružanjem usluga revizije, revizijske su tvrtke sve veći naglasak stavljale na nerevizijske usluge pa su cijene usluga revizije opale, ali su u konačnici revizorske tvrtke uprihodovala veće iznose. Globalno poznat slučaj Enrona rezultirao je propašću jedne od pet najvećih revizorskih tvrtki (Arthur Andersen), a to je fokus investicijske javnosti usmjerilo na kvalitetu financijskoga izvještavanja i rezultiralo je povećanjem cijena revizijskih usluga zbog intenzivnijih angažmana revizora. U posljednjim su godinama zabilježeni negativni trendovi u kretanju cijena revizijskih usluga što je ponajprije posljedica:

1. Povećanja kvalitete sustava internih kontrola poslije donošenja Sarbanes-Oxley zakona u Sjedinjenim Američkim Državama, nakon čega su uslijedile promjena zakonske regulative i u mnogim drugim državama širom svijeta, naglašavanja neovisnosti revizora i razdvajanja revizijskih od nerevizijskih usluga;
2. Činjenice da su klijenti odabirali revizore isključivo na osnovi cijene revizijskih usluga i
3. Usporedbe cijene koju je zaračunao postojeći revizor s prosječnim cijenama revizije (Albrecht, D., 2010.).

2.2. Revizijske naknade na tržištu revizijskih usluga u Republici Hrvatskoj

Razvitak suvremene revizije u Republici Hrvatskoj započinje na početku tridesetih godina prošloga stoljeća. Godine 1935. u Zagrebu je u sklopu Trgovinsko-industrijske komore osnovan Revizorski ured što se može smatrati početkom organiziranoga bavljenja revizijom (Tušek, Žager, 2006., str. 59). Već četiri godine

poslije u predvečerje Drugog svjetskoga rata Revizorski je ured ukinut, pa revizija, kao postupak provjere i ocjene financijskih izvještaja na osnovu kojih se daje stručno i neovisno mišljenje o istinitosti i objektivnosti financijskoga stanja, rezultata poslovanja i novčanih tokova, zapravo ne postoji sve do godine 1993., kada na snagu stupa Zakon o reviziji. Iznimka je tzv. ekonomsko-financijska revizija koja se razvija u okviru Službe društvenoga knjigovodstva na zahtjev inozemnih investitora od godine 1972., a koja će se pokazati rasadnikom kvalitetnoga kadra koji će po donošenju prvoga Zakona o reviziji veoma često samostalno krenuti u obavljanje revizije i njoj srodnih djelatnosti.

Prvi Zakon o reviziji usvojen je 23. prosinca 1992. i stupio je na snagu s 01. siječnjem godine 1993. U 30 je članaka definiran pojam revizije financijskih izvještaja, utvrđene su osobe koje mogu obavljati reviziju, regulirani su revizorska tvrtka, vrste revizijskog mišljenja i neka od ostalih značajnih pitanja iz područja revizije, a obveznici revizije utvrđeni su Zakonom o računovodstvu. Sa stajališta definiranja revizijske naknade relevantan je bio članak 9. kojim je određeno da se za reviziju plaća naknada koja se utvrđuje ugovorom. Slobodno formiranje cijena rezultiralo je cjenovnom konkurencijom, a uzme li se u obzir još i to da su certifikate za obavljanje poslova revizora izdavala dva udruženja i da nije postojao odgovarajući nadzor nad obavljanjem revizije i stručnim usavršavanjem revizora, pozitivno revizijsko mišljenje ili mišljenje s rezervom nerijetko su bili dokumenti koji su imali svoju cijenu.

Gotovo 13 godina poslije, odnosno 29. studenog 2005. usvojen je novi Zakon o reviziji koji je regulirao niz otvorenih problema i kojim se još uvijek nastoje riješiti neki stari i određeni novonastali problemi. Bitno detaljniji i opsežniji Zakon u 77 članaka regulira, među ostalim, i naknadu za obavljanu reviziju i tarifu revizorskih usluga koja predstavlja novinu i kojom je utvrđena minimalna revizijska naknada. Prema tom je Zakonu, tarifu donosila Hrvatska revizorska komora uz suglasnost Ministarstva financija. Prvu tarifu revizorskih usluga Hrvatska revizorska komora donijela je 20. svibnja godine 2006., a ona je stupila na snagu 05. lipnja. Tarifom je utvrđen najniži iznos naknada za revizijske usluge pri čemu se ona izračunava kao umnožak broja bodova sa vrijednošću boda koji je iznosio 1.000 kn uvećano za porez na dodanu vrijednost¹. Zbroj bodova ovisi o tome radi li se o: 1. Bankama i osiguravajućim društvima kod kojih broj bodova ovisi o veličini imovine; 2. Investicijskim i mirovinskim fondovima za koje broj bodova ovisi o vrijednosti ukupne imovine fonda; i 3. Ostalim trgovačkim društvima kod kojih je broj bodova vezan za vrijednost imovine, visinu ukupnih prihoda i prosječan broj zaposlenih na osnovi stvarnih sati rada. Zbog snažnih pritisaka korisnika revizijskih usluga često suočenih sa značajno višom cijenom revizije u odnosu na

¹ Tarifom je regulirana i cijena posebnih revizija propisanih Zakonom o trgovačkim društvima.

onu zaračunatu prije donošenja tarife, 20. srpnja 2007. godine donesena je nova tarifa s povoljnijim cijenama za korisnike revizijskih usluga. Usvajanjem tarife nametnulo se pitanje uzima li ona u obzir sve relevantne čimbenike koji utječu na cijenu revizije. Odgovor na to pitanje prije svega pretpostavlja utvrđivanje odrednica i smjera i intenziteta njihovoga utjecaja na cijenu revizije. Mnogi su autori provodili istraživanja u tome području (npr. Simunic, 1980., Jubb, Houghton & Butterworth, 1996., Geiger & Rama, 2003.). Nalazi istraživanja ukazuju da isti čimbenici imaju različite utjecaje ovisno o veličini tržišta revizijskih usluga, a utjecaj pojedinih čimbenika nije uvijek jasan. Unatoč tome, većina istraživača pozornost usmjerava na slijedeće čimbenike, tj. na odrednice cijene revizije:

1. Veličina klijenta koja se najčešće mjeri visinom prihoda, ili točnije vrijednošću imovine;
2. Složenost klijenta čimbenik je koji je relativno teže kvantificirati od prethodnoga. Uobičajeno se složenim klijentom smatra onaj koji ima veliki broj podružnica, dislocirane poslovne jedinice, veliki broj neuobičajenih transakcija, složen sustav internih kontrola, specifičnu strukturu imovine te podružnice koje obavljaju različite djelatnosti;
3. Profitabilnost klijenta utječe na cijenu najčešće u situacijama kada je klijent izrazito neprofitabilan. U tim situacijama revizor mora angažirati više resursa zato što očekuje nepravilnosti u financijskim izvještajima. Sa druge pak strane, klijent može zahtijevati nižu cijenu, jer pristupa intenzivnijoj racionalizaciji troškova;
4. Vlasništvo podrazumijeva broj subjekata koji sudjeluju u vlasništvu klijenta. Veći broj vlasnika podrazumijeva i višu cijenu revizije;
5. Vrijeme se odnosi na razdoblje u kojemu klijent obavlja reviziju i rok u kojem zahtijeva revizorsko mišljenje. Uobičajeno će revizor zaračunati višu cijenu revizije u razdoblju od siječnja do lipnja te ukoliko je vrijeme za izdavanje mišljenja relativno kratko;
6. Lokacija revizora utječe na cijenu revizije tako da je cijena u određenim regijama pojedinih zemalja viša nego u nekim drugim regijama, što je ponajprije rezultat viših dohodaka zaposlenika u revizorskim tvrtkama u tim regijama u usporedbi s dohotkom u drugim regijama;
7. Veličina revizora utječe na cijenu revizije tako da velike revizorske tvrtke zaračunavaju uobičajeno više naknade od malih lokalnih tvrtki (Zenzerović & Pervan, 2005.).

Može se, dakle, zaključiti da su tarifom revizorskih usluga obuhvaćeni čimbenici koje je moguće jednostavno utvrditi, dok je djelovanje preostalih čimbenika prepušteno tržištu. Izmijenjena tarifa bila je na snazi tek narednih 16 mjeseci kada su uslijedile izmjene i dopune Zakona o reviziji kojima je tarifa u

potpunosti stavljena van snage. Ponovno se nameće novo pitanje – Zašto primjerice, odvjetnici, arhitekti, inženjeri i ostala ugledna samostalna zanimanja imaju tarifu svojih usluga, a revizori, tj. računovodstvena profesija, općenito to nema? Pitanje možemo postaviti i na drugačiji način – Imaju li navedene profesije veći stupanj javne odgovornosti od revizora? Kada je revizija u pitanju vjerojatno je da su pritisci klijenata bili izrazito naglašeni upravo zbog vrlo široke baze obveznika revizije koja prema Zakonu o reviziji uključuje sva dionička društva i društva s ograničenom odgovornošću i komanditna društva sa prihodom većim od 30 milijuna kuna. Obveznici su revizije, također, i banke, osiguravajuća društva, investicijski fondovi, mirovinski fondovi, mirovinska osiguravajuća društva i druga društva po posebnim propisima te povezana društva bez obzira na njihovu veličinu, ako vladajuće društvo podliježe reviziji. I dok je logično da društva od osobitog javnog interesa, poput banaka, osiguravajućih društava i ostalih nabrojanih, imaju obvezu revidirati godišnje financijske izvještaje, pitanje je opravdanosti obveze revizije za društva s ograničenom odgovornošću i komanditna društva ukupni prihodi kojih prelaze 30 milijuna kuna. Nerijetko su obveznici revizije mala trgovačka društva u vlasništvu jedne osobe ili obitelji - a koja su, primjerice u godinama 2007. i 2008., ostvarila visoke prihode i postali obveznici revizije, da bi u godinama globalne ekonomske krize zbog pada prihoda prestali to biti. Prepoznavši problematiku velikoga broja obveznika provedbe revizije financijskih izvještaja, zakonodavac je Zakonom o računovodstvu iz 2007. suzio broj obveznika revizije na velike i srednje poduzetnike i poduzetnike čije su dionice ili dužnički vrijednosni papiri uvršteni ili se obavlja priprema za njihovo uvrštenje na organizirano tržište vrijednosnih papira, pri čemu navedena odredba stupa na snagu danom ulaska Republike Hrvatske u Europsku Uniju. I dok će problematika obveznika revizije financijskih izvještaja biti na odgovarajući način regulirana stupanjem na snagu navedenih odredbi Zakona o računovodstvu, cijena revizijskih usluga i dalje predstavlja otvoreno pitanje, pa je jedna od ozbiljnijih prepreka za osiguranje visoke razine kvalitete revizije financijskih izvještaja u Republici Hrvatskoj.

3. Istraživanje revizijskih naknada među poslovnim subjektima vrijednosnice kojih su izlistane na zagrebačkoj burzi

3.1. Svrha i ciljevi istraživanja

Cjenovna konkurencija na tržištu revizijskih usluga jedan je od čimbenika koji bitno narušava kvalitetu obavljenih revizija. Zbog toga je namjera autora bila dati povijesni pregled kretanja regulative na području zaračunatih revizijskih na-

knada i istaknuti determinante cijena revizije, što je i učinjeno u prvome dijelu članka. U drugome dijelu članka izlaže se rezultate empirijskoga istraživanja koje je omogućeno zahvaljujući izmjenama i dopunama Pravilnika o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja od 28. siječnja godine 2009., prema kojem poduzetnik, uz ostalo, u bilješkama mora navesti i iznos naknada koji za određenu financijsku godinu naplaćuje samostalni revizor ili revizorsko društvo za zakonski propisanu reviziju godišnjih financijskih izvještaja. Svrha je istraživanja ukazati na potrebu unapređenja kvalitete revizije financijskih izvještaja u Republici Hrvatskoj uspostavljanjem minimalne cijene revizije u okviru tarife koja bi rezultirala zaustavljanjem degradacije revizije kao profesije. Ta se degradacija javlja zbog cjenovne konkurencije i zaračunavanja naknada koje ne pokrivaju troškove obavljanja revizije sukladne s Međunarodnim revizijskim standardima i s ostalim smjernicama struke.

Glavni je cilj u funkciji svrhe istraživanja i sastoji se u utvrđivanju determinanti revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj. Determinante revizijskih naknada bit će dalje razrađene u smislu utvrđivanja smjera i intenziteta utjecaja svake od njih, a odgovarajući će naglasak biti stavljen na razlike u zaračunatim revizijskim naknadama, tj. na raspon njihove varijacije. Na taj će se način testirati slijedeća hipoteza:

H1: Determinante cijena revizije na hrvatskome tržištu revizijskih usluga obuhvaćaju ponajprije veličinu klijenta, a utjecaj ostalih odrednica manje je izražen.

U okviru rada bit će analizirane i razlike zaračunatih naknada u usporedbi s visinom naknada koje bi bile zaračunate da je na snazi tarifa revizijskih usluga, a time će se utvrditi je li i koliko došlo do promjena u visini revizijskih naknada, tj. testirat će se slijedeća istraživačka hipoteza:

H2: Ukidanje tarife revizijskih usluga rezultiralo je smanjenjem zaračunatih revizijskih naknada.

3.2. Metodologija istraživanja

Obrazlaganje povijesnoga slijeda regulative revizijskih naknada i odgovarajućih problema s kojima je revizorska praksa bila, tj. s kojima je suočena podrazumijevalo je korištenje metodom opisivanja i usporedbe, a isto tako i empirijskom metodom. Uz navedene se metode u drugome dijelu članka autor koristio i ostalim znanstvenim metodama, i to ponajprije metodom uzorka. Naime, polazište u ostvarenju svrhe i ciljeva istraživanja jesu poslovni subjekti, vrijednosnice kojih su bile izlistane na Zagrebačkoj burzi i koji su bili obveznici predaje

godišnjih financijskih izvještaja za godinu 2009. Navedenu je skupinu činilo 196 poslovnih subjekata - pri čemu za četiri poslovna subjekta nisu pronađena revizorska izvješća. Financijski izvještaji za godinu 2009. prikupljeni su iz javno objavljenih internetskih izvora na Zagrebačkoj burzi, u Hrvatskoj agenciji za nadzor financijskih usluga i u Financijskoj agenciji. Nad podacima iz uzorka provedene su statističke metode analize, i to ponajprije metode regresijske analize kojima je cilj bilo utvrditi stupanj i intenzitet povezanosti pojedinih varijabli. Na osnovi nalaza statističkih metoda nad podacima pojedinih poslovnih subjekata metodom indukcije i generalizacije i metodom sinteze izvedeni su zaključci o obilježjima pojave koja je bila predmetom promatranja, tj. zaključci o odrednicama revizijske naknade, o smjeru i o intenzitetu njihovoga utjecaja i zaključci o promjenama naknada u odnosu na njihovu visinu izračunatu prema prije važećoj tarifi. Na osnovi toga u konačnici je dan odgovor na naslovno pitanje: je li li nam potrebna tarifa revizijskih usluga.

3.3. Nalazi istraživanja

Podaci za provedbu istraživanja prikupljeni su iz seta financijskih izvještaja poslovnih subjekata vrijednosnice kojih su bile izlistane na Zagrebačkoj burzi i koji su predali financijska izvješća za godinu 2009. Od ukupno 196 subjekta, ili točnije njihovih financijskih izvještaja koji su bili predmetom analize, za ukupno četiri subjekta nije pronađeno revizorsko izvješće, a njih je 54 javno objavilo naknadu za obavljenju reviziju u bilješkama uz financijske izvještaje na što ih obvezuje Pravilnik o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja. Najviši je iznos revizijske naknade iznosio 6 milijuna kn, a najmanje je fakturirana revizija iznosila svega 28.290 kn. Važno je također istaknuti da najveći javno objavljeni iznos revizijske naknade višestruko nadmašuje drugi po veličini koji iznosi bitno nižih 708.000 kn. Realno je očekivati da i pojedine velike kompanije, osobito one iz financijskoga sektora godišnju reviziju financijskih izvještaja plaćaju u milijunima kuna, ali zbog nedostatka javno objavljenih podataka nije moguće pouzdano utvrditi o kojim se vrijednostima radi. Prosječna vrijednost zaračunatih revizijskih naknada za 54 analizirana subjekta iznosi 273.450 kn s prosječnim odstupanjem od 807.643 kn koje je posljedica najviše zaračunate naknade. Ako se iz analize izostavi najviša naknada, prosjek je bitno niži, pa iznosi 165.402 kn uz prosječno odstupanje od 149.298 kn.

Nastavak analize usmjeren je na utvrđivanje smjera i intenziteta utjecaja odrednica, tj. determinanti cijena revizije. Analiziran je utjecaj šest od ukupno sedam najčešće istaknutih determinanti, točnije u analizu nije uključena varijabla vrijeme, zato što iz financijskih izvještaja nije moguće prikupiti dovoljno informa-

cija o predmetnoj varijabli. Determinante cijene revizije s pripadajućim pokazateljima kojima će one biti prikazane nalaze se u tablici 1. Pokazatelji za pojedine determinante cijene revizije odabrani su imajući u vidu dostupnost javno objavljenih podataka i kao takvi ne predstavljaju jedine pokazatelje kojima je moguće prikazati pojedinu determinantu. Navedeno se osobito odnosi na složenost klijenta kao najkompleksniju među determinantama revizijske naknade.

Tablica 1.

DETERMINANTE CIJENE REVIZIJE

Determinanta cijene revizije	Pokazatelj
Veličina klijenta	Ukupna imovina i ukupni prihodi
Složenost klijenta	Broj podružnica (tvrtki kćeri), udio kratkoročnih potraživanja u ukupnoj imovini, udio kratkoročnih obveza u ukupnoj imovini i udio zaliha u ukupnoj imovini
Profitabilnost klijenta	Rezultat poslovanja
Vlasništvo klijenta	Udio 10 najvećih vlasnika i udio najvećeg vlasnika
Lokacija revizora	Sjedišta revizora strukturirana su u tri skupine: 1. Zagreb kao najveće gospodarsko središte; 2. Tri velike urbane sredine koje uključuju Split, Rijeku i Osijek; 3. Ostala područja
Veličina revizora	Tri skupine revizora, ovisno o broju zaposlenih ovlaštenih revizora: 1. Velike revizorske tvrtke, odnosno tzv. „Big 4“ (PriceWaterhouseCoopers, Deloitte, KPMG i Ernst&Young); 2. Srednje velike revizorske tvrtke koje zapošljavaju četiri i više ovlaštenih revizora, a ne pripadaju skupini velikih; 3. Male revizorske tvrtke koje zapošljavaju manje od četiri ovlaštena revizora

Statistička analiza povezanosti cijene revizije i pripadajućih determinanti provedena je uporabom softverskog alata SPSS v.14. Determinante cijene revizije kao nezavisne varijable podijeljene su u dvije skupine. Prvu skupinu činile su kvantitativne varijable, tj. veličina klijenta, složenost i profitabilnost klijenta i struktura vlasništva prikazane odgovarajućim pokazateljima, drugu su skupinu činile kvalitativne varijable koju su sačinjavale lokacija i veličina revizora. Analiza kvantitativnih varijabli provedena je korištenjem metoda regresijske analize, a zaključci o utjecaju kvalitativnih varijabli doneseni su usporedbom aritmetičkih sredina pojedinih modaliteta navedenih varijabli.

Prvi se korak u analizi kvantitativnih varijabli sastojao u utvrđivanju odnosa među revizijskom naknadom i pripadajućim pokazateljima determinanti cijena revizije, pri čemu je kao mjera kvalitete utvrđene regresije odabran koeficijent determinacije koji prikazuje koliki je postotak odstupanja protumačen pojedinim regresijskim modelom. Reprezentativnost modela veća je što je veći koeficijent determinacije. Tablicom 2. prikazani su koeficijenti determinacije u regresijskim modelima s jednom nezavisnom varijablom (pojedini pokazatelj determinante cijene revizije). Usporedbom koeficijenata determinacije iz tablice 2. vidi se da oni poprimaju relativno visoke vrijednosti uz pokazatelje veličine (ukupna imovina i ukupni prihodi) te profitabilnosti klijenta (rezultat poslovanja). Ostali pokazatelji vezani za složenost i vlasništvo klijenta imaju niske vrijednosti pokazatelja determinacije, pa se zato može zaključiti da je njihov utjecaj na formiranje cijene revizije minoran, ako uopće i postoji.

Tablica 2.

KOEFICIJENTI DETERMINACIJE U JEDNOSTAVNIM
REGRESIJSKIM MODELIMA

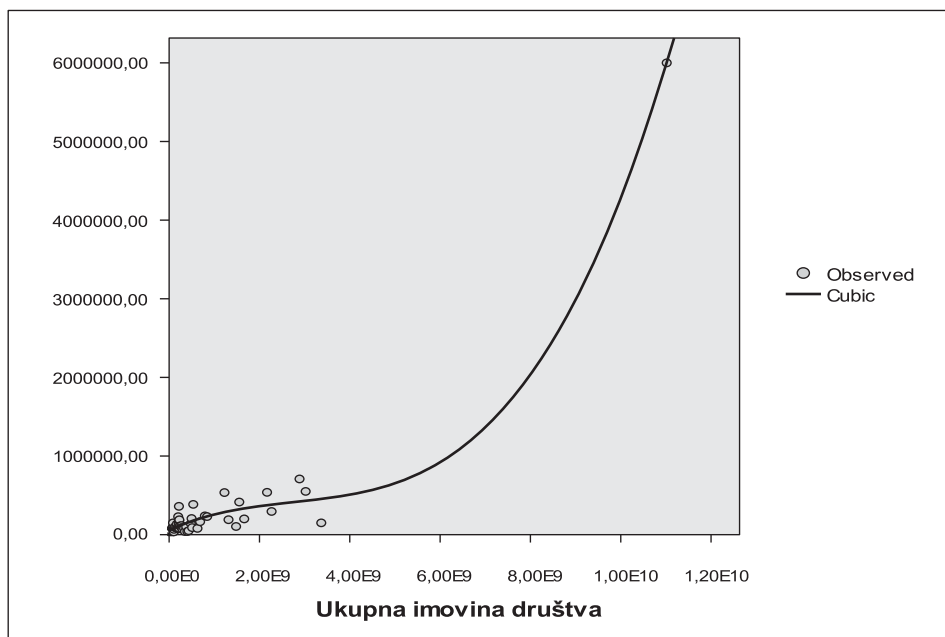
Determinanta cijene revizije – nezavisna varijabla	Koeficijent determinacije modela				
	Linearni	Logari- tamski	Kvadratni	Kubni	Ekspone- cijalni
Ukupna imovina	0,842	0,243	0,978	0,983	0,572
Ukupni prihodi	0,710	0,171	0,952	0,982	0,575
Broj podružnica	0,051	-	0,120	0,222	0,162
Udio kratkoročnih potraživanja u ukupnoj imovini	0,001	0,003	0,005	0,017	0,005
Udio kratkoročnih obveza u ukupnoj imovini	0,003	0,001	0,006	0,007	0,022
Udio zaliha u ukupnoj imovini	0,004	-	0,004	0,005	0,003
Rezultat poslovanja	0,892	-	0,967	0,968	0,324
Udio 10 najvećih vlasnika	0,010	0,005	0,034	0,036	0,011
Udio najvećeg vlasnika	0,000	0,002	0,011	0,014	0,020

U nastavku istraživanja nastojalo se utvrditi i oblik odnosa među revizijskom naknadom i pojedinim nezavisnim varijablama. Testiranje je obuhvatilo pet različitih oblika odnosa: linearni, logaritamski, kvadratni, kubni i eksponencijalni. Najviše vrijednosti koeficijenta determinacije za najznačajnije varijable ukupna imovina, ukupni prihodi i rezultat poslovanja zabilježene su kod kubne regresije, tj. kod regresijskog polinoma trećega stupnja.

Opći model kubne regresije glasi: $y = b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3$. Model kubne regresije u kojem je ukupna imovina nezavisna varijabla x , a revizijska naknada zavisna varijabla y glasi: $y = 56.467,47 - 7,378E^{-14}x^2 + 8,957E^{-24}x^3$. Koeficijent determinacije pripadajućega modela iznosi 0,983, što znači da je navedenim modelom protumačeno 98,30% odstupanja, a to ga čini visoko reprezentativnim. Slikom 1. prikazana je krivulja navedenoga regresijskoga modela.

Slika 1.

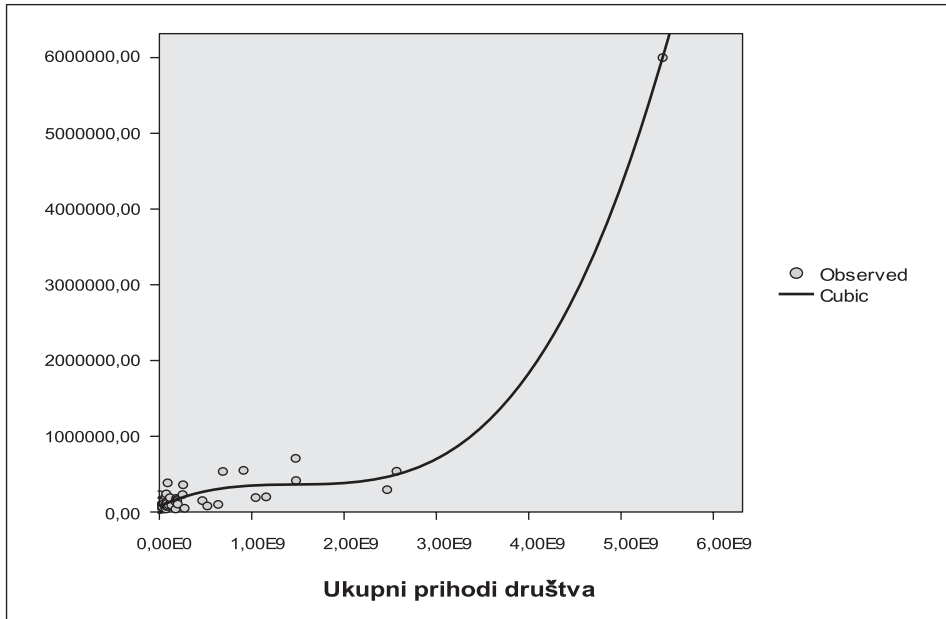
KRIVULJA MODELA KUBNE REGRESIJE S UKUPNOM IMOVINOM KAO NEZAVISNOM VARIJABLOM

Model kubne regresije u kojem su ukupni prihodi nezavisna varijabla x , a revizijska je naknada zavisna varijabla y glasi: $y = 73.089,80 + 0,001x - 3,854E^{-13}x^2 + 8,799E^{-23}x^3$, čiji je koeficijent determinacije 0,982. Slikom 2. prikazan je model kubne regresije s ukupnim prihodima kao nezavisnom varijablom.

Slika 2.

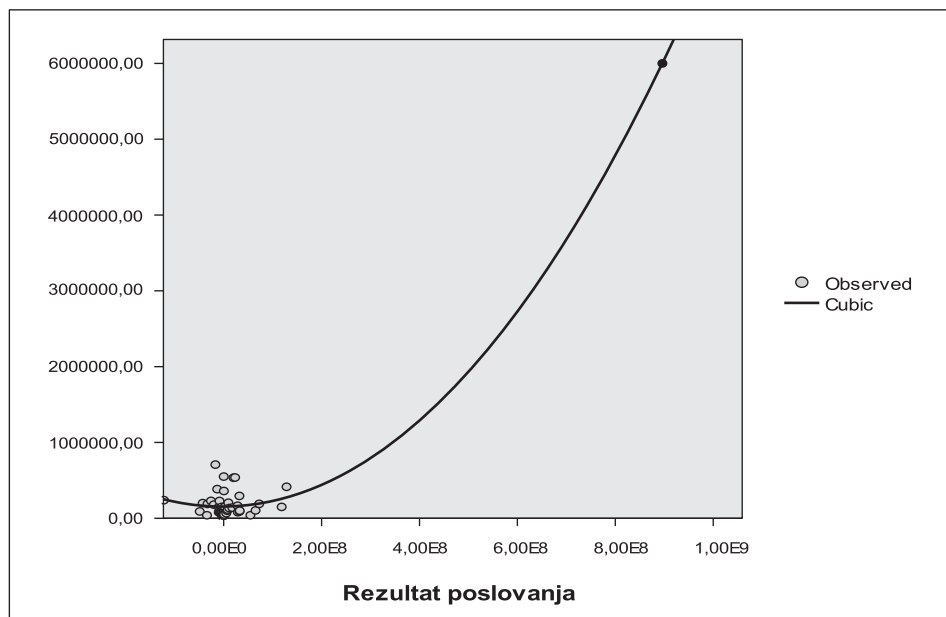
KRIVULJA MODELA KUBNE REGRESIJE S UKUPNIM PRIHODIMA KAO NEZAVISNOM VARIJABLOM

Treći model kubne regresije u kojem je rezultat poslovanja nezavisna varijabla x , a revizijska je naknada zavisna varijabla y koja glasi: $y = 157.812,93 + 5,234E^{-5}x + 6,549E^{-12}x^2 + 7,461E^{-22}x^3$ s pripadajućim koeficijentom determinacije od 0,968. Slika 3. prikazuje krivulju promatranoga regresijskoga modela.

Slika 3.

KRIVULJA MODELA KUBNE REGRESIJE S REZULTATOM POSLOVANJA KAO NEZAVISNOM VARIJABLONOM

Stupanj povezanosti među zavisnom i nezavisnom varijablom u pojedinim regresijskim modelima mjeri se koeficijentom korelacije. Budući da je odnos među navedenim varijablama nelinearan, koeficijent korelacije izračunava se kao drugi korijen iz koeficijenta determinacije. Koeficijenti korelacije za pripadajuće modele jednostavne kubne regresije prikazani su tablicom 3. na osnovi čega je moguće zaključiti da je revizijska naknada ponajviše povezana s veličinom i profitabilnošću klijenata. Iz slika 1. i 2. očito je da revizijska naknada raste usporredno s povećanjem vrijednosti ukupne imovine i ukupnih prihoda, iako je taj odnos nelinearan, a to je sukladno s očekivanjima. Odnos revizijske naknade i rezultata poslovanja također je pozitivan. To bi moglo ukazivati na zaključak da profitabilniji klijenti plaćaju skuplju reviziju od manje profitabilnih, a osobito onih neprofitabilnih. Podrobnijom analizom profitabilnih i neprofitabilnih poslovnih subjekata utvrđeno je da skupina poslovnih subjekata s negativnim rezultatom poslovanja ostvaruje u prosjeku niže ukupne prihode i raspolaže značajno manjom vrijednošću imovine, iz toga se može zaključiti da je upravo to glavni razlog niže

cijene revizije za manje profitabilne, tj. neprofitabilne poslovne subjekte. Ipak, na osnovi empirijskih zapažanja uočljivo je da klijenti s negativnim ili niskim pozitivnim rezultatom poslovanja veoma često daju prednost revizorima koji će zaračunati nižu revizijsku naknadu, a to je osobito izraženo u razdobljima ekonomske krize kada poslovni subjekti nastoje intenzivnije racionalizirati troškove na svim područjima poslovanja.

Tablica 3.

KOEFICIJENTI KORELACIJE ZA MODEL
JEDNOSTAVNE KUBNE REGRESIJE

Determinanta cijene revizije – nezavisna varijabla	Koeficijent korelacije
Ukupna imovina	0,9915
Ukupni prihodi	0,9910
Broj podružnica	0,4712
Udio kratkoročnih potraživanja u ukupnoj imovini	0,1304
Udio kratkoročnih obveza u ukupnoj imovini	0,0837
Udio zaliha u ukupnoj imovini	0,0707
Rezultat poslovanja	0,9834
Udio 10 najvećih vlasnika	0,1897
Udio najvećeg vlasnika	0,1183

Analiza utjecaja veličine i lokacije revizorske tvrtke kao kvalitativnih nezavisnih varijabli na revizijsku naknadu polazi od usporedbe aritmetičkih sredina pojedinih modaliteta navedenih varijabli koje su prikazane tablicama 4. i 5. Iz tablice 4. očit je utjecaj veličine revizorske tvrtke na zaračunatu revizijsku naknadu. Naime, zaračunata revizijska naknada raste s veličinom revizorske tvrtke i ona je u prosjeku najniža kod malih revizorskih tvrtki, a najviša kod četiriju najvećih revizorskih tvrtki, i to čak i u slučaju kada se izostavi najviša revizijska naknada obuhvaćena uzorkom².

² Radi se o naknadi od 6.000.000 kn.

Tablica 4.

PROSJEK REVIZIJSKIH NAKNADA PREMA VELIČINI REVIZORA

Veličina revizora	Prosječne revizijske naknade	Prosječno odstupanje
Mali	136.138,09	122.897,56
Srednji	178.063,64	176.732,48
Veliki	1.045.673,28	2.186.618,88
Veliki bez najveće naknade	219.952,17	101.555,20
Ukupno	273.450,78	807.642,54

Podaci o prosječnim revizijskim naknadama zaračunatima po sjedištima revizorskih tvrtki, također ukazuju na određeni stupanj povezanosti navedenih varijabli. Naime, najviše naknade zaračunavaju revizorske tvrtke sa sjedištem u Gradu Zagrebu što ne iznenađuje zbog činjenice da je Zagreb gospodarsko i ino središte Republike Hrvatske u kojem većina velikih kompanija ima svoje sjedište, a vezano uz to i značajan broj revizorskih tvrtki. Prosječna revizijska naknada na području Grada Zagreba bez najveće naknade u uzorku bitno je manja i gotovo jednaka prosječnoj naknadi koju su zaračunale tvrtke sa sjedištem u slijedeće tri najveće urbane sredine – Splitu, Rijeci i Osijeku. Ipak, realno je pretpostaviti da je visina revizijske naknade koju su zaračunale revizijske tvrtke sa sjedištem na području Grada Zagreba bitno viša u usporedbi s ostalima, i to ponajprije zbog činjenice što velike revizorske tvrtke koje zaračunavaju višu naknadu imaju sjedište u Gradu Zagrebu kao i mnoge velike kompanije koje nisu javno objavile iznos naknade, a koje angažiraju revizorske tvrtke sa sjedištem na području Grada Zagreba. Revizijske tvrtke sa sjedištem u ostalim manjim gradovima zaračunavaju bitno niže revizijske naknade što potvrđuje tezu da postoji razlika u visini zaračunatih naknada ovisno o sjedištu revizijske tvrtke.

Tablica 5.

PROSJEK REVIZIJSKIH NAKNADA PREMA LOKACIJI REVIZORA

Lokacija revizora	Prosječne revizijske naknade	Prosječno odstupanje
Zagreb	390.277,66	1.089.664,32
Zagreb bez najveće naknade	189.930,43	155.567,83
Tri velike urbane sredine	189.312,50	162.128,02
Ostala područja	113.752,35	126.211,48
Ukupno	273.450,78	807.642,54

Nalazi istraživanja djelomično potvrđuju istraživačku hipotezu da determinante cijena revizije na hrvatskome tržištu revizijskih usluga obuhvaćaju ponajprije veličinu klijenta, a utjecaj ostalih odrednica manje je izražen. Utjecaj veličine klijenta na zaračunatu revizijsku naknadu dominantna je odrednica cijene revizije, a to je u skladu s nalazima istraživanja i u drugim zemljama. Druga najutjecajnije odrednica cijene revizije jest profitabilnost mjerena ostvarenim rezultatom poslovanja koja je kod ovoga istraživanja ipak povezana s veličinom klijenta, zato što su u prosjeku manji klijenti ostvarivali lošije rezultate poslovanja od većih poslovnih subjekata. Unatoč tome, na osnovi empirijskih zapažanja moguće je zaključiti da racionalizacija troškova kod manje profitabilnih klijenata rezultira odabirom revizorskih tvrtki koje će zaračunati najnižu naknadu, a pridodaju li se tome obveznici revizije koji su obveznici primjene Zakona o javnoj nabavi, visina naknade postaje presudan čimbenik odabira revizora. Zaračunata revizijska naknada ovisi, također i o lokaciji i o veličini revizorske tvrtke. Veće revizijske tvrtke i revizijskim tvrtkama sa sjedištem na području Grada Zagreba i u trima velikim urbanim središtima zaračunavaju u pravilu višu cijenu u usporedbi s onim manjima, tj. revizorske tvrtke sa sjedištem u manjim gradovima. Utjecaj ostalih determinanti cijena revizije nije dokazan, pa tako složenost i vlasništvo klijenta nije presudno za zaračunatu revizijsku naknadu.

U nastavku istraživanja pristupilo se testiranju hipoteze da je ukidanje tarife revizijskih usluga rezultiralo smanjenjem zaračunatih revizijskih naknada. Hipoteza je testirana tako da je izračunata revizijska naknada za reviziju financijskih izvještaja za godinu 2009. na osnovi kriterija sadržanih u tarifi revizijskih usluga koja je vrijedila do prosinca godine 2008., pa je ona uspoređena s javno objavljenim iznosima revizijskih naknada. U prvoj godini nakon ukidanja tarife revizijskih usluga, 27 tj. 50% analiziranih poslovnih subjekata podmirilo je u prosjeku 82.386 kn manji iznos revizijske naknade u odnosu na pretpostavljeni minimum prema tarifi (tablica 6.). Sa druge su strane u 22 slučaja revizijske tvrtke obračunale revizijsku naknadu veću od minimuma, i to u prosjeku za 321.852 kn³. Rezultati istraživanja nedvosmisleno ukazuju na snižavanje visine revizijskih naknada zbog ukidanja tarife revizijskih usluga, pa je time potvrđena istraživačka hipoteza.

³ Izostavi li se najveća revizijska naknada od 6.000.000 kn, prosječni iznos više zaračunate revizijske naknade iznosi 99.560 kn.

Tablica 6.

**BROJ SUBJEKATA I ODSUPANJE ZARAČUNATIH NAKNADA U
 ODNOSU NA MINIMALNE NAKNADE PREMA PRIJE VAŽEĆOJ TARIFI**

Revizijska naknada	Broj subjekata	Odstupanje u odnosu na minimum
Zaračunata ispod minimuma	27	82.386
Zaračunata iznad minimuma	22	321.852
Zaračunata na razini minimuma	5	-
Ukupno	54	-

4. Zaključak, ili je li nam potrebna tarifa revizijskih usluga?

Slobodno je tržište optimalni mehanizam koji cijenama uspostavlja ravnotežu ponude i potražnje. Ipak, tržišne zakonitosti bez odgovarajuće regulacije u određenim slučajevima ne postižu željene rezultate, pa se zato javlja potreba za intervencijama kojima se manjkavosti tržišta nastoje ukloniti, ili barem minimizirati. Isključivo slobodno tržišno određivanje cijena za reviziju financijskih izvještaja svakako ima određene manjkavosti koje se ponajprije ogledaju u cjenovnoj konkurenciji, što je i dokazano usporedbom stvarno zaračunatih revizijskih naknada i revizijskih naknada koje bi se zaračunale da je na snazi tarifa revizijskih usluga koja je vrijedila prije godinu dana. Cjenovna konkurencija na tržištu revizije financijskih izvještaja, zapravo, znači izjednačivanje revizorskoga mišljenja s bilo kojom drugim proizvodom, ili uslugom koja ima svoju cijenu. U takvom se okruženju objektivno nameće pitanje smislenosti revizije financijskih izvještaja kao veze koja stvara povjerenje među osobama zaduženima za upravljanje i svim ostalim stakeholdersima. Mogu li revizori za, primjerice, 28.290 kn koliko iznosi najmanje zaračunata javno objavljena naknada među poslovnim subjektima vrijednosnice kojih su bile izlistane na Zagrebačkoj burzi u godini 2009. obaviti reviziju financijskih izvještaja? Odgovor je svakako pozitivan, ali logično dolazimo do drugog pitanja, a to je: *kako*, tj. jesu li se revizori pridržavali Međunarodnih revizijskih standarda i ostalih kriterija? Sada dolazimo do točke kada odgovor na pitanje: je li nam potrebna tarifa revizijskih usluga? postaje kompleksniji. Budući da među subjektima čije su vrijednosnice izlistane na burzi postoje odstupanja od cijena obračunatih tarifom i često veoma niske zaračunate naknade općenito, može se očekivati da je analizirana problematika, među ostalim subjektima, osobito onima srednje velikima i malima još naglašenija. Zato je utvrđivanje tarife

revizijskih usluga kao minimuma koji bi spriječio degradiranje digniteta revizijske profesije samo jedan, iako po mišljenju autora, u ovoj fazi dosegnutoga razvitka veoma značajan čimbenik održanja i unapređenja kvalitete revizije financijskih izvještaja. Većina je ostalih čimbenika u rukama Hrvatske revizorske komore koja odgovarajućim obrazovanjem i nadzorom nad aktivnostima revizora mora osigurati minimum kvalitete njihovoga rada. Time će biti učinjen iskorak u razvojnoj fazi revizije kao ugledne i javno iznimno odgovorne profesije koja je u odnosu na mnoge druge profesije zaštićene tarifama, u bitno lošijoj poziciji. Jačanjem uloge stručne organizacije revizora kao nadzornoga tijela u daljoj budućnosti moguće je postepeno i prijeći na ukidanje tarife, ali se zasad taj potez čini relativno dalekim. Revizijsku profesiju valja, također, promatrati u kontekstu profesije knjigovođa i računovođa koje je isto tako prijeko potrebno zaštititi uspostavom obveze certificiranja, a što bi u konačnici unaprijedilo kvalitetu financijskoga izvještavanja općenito.

LITERATURA

1. Antle, R., Gordon, E., Narayanamoorthy G., Zhou, L. (2002.). „The joint determination of audit fees, non-audit fees, and abnormal accruals“, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, (27), 3: 235 – 266.
2. Albrecht, D. (2010.), Audit Fee Competition Threatens Financial Reporting, <http://profalbrecht.wordpress.com/2010/04/02/audit-fee-competition-threatens-financial-reporting>, stranica posjećena 15.09.2011.
3. Basioudis, I. G., Papakonstantinou, E., Geiger, M. A. (2008.). „Audit Fees, Non-Audit Fees and Auditor Going Concern Reporting Decisions in the United Kingdom“, *ABACUS A Journal of Accounting, Finance and Business Studies*, (44), 3: 284 – 309.
4. Chuntao, L., Song, F. M., Wong, S. M. L., (2008.). „A Continuous Relation between Audit Firm Size and Audit Opinions: Evidence from China“, *International Journal of Auditing*, (12), 111 – 127.
5. Geiger, M. A., Rama, D. V., (2003.), “Audit fees, Nonaudit fees, and Auditor Reporting on Stressed Companies”, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 22 (2):53-69.
6. Jubb, C. A., Houghton, K. A., Butterworth, S., (1996.), “Audit fee determinant: the plural nature of risk”, *Managerial Auditing Journal*, 11 (3):25-40.
7. Lai, K. W. (2009.). „Audit Opinion and Disclosure of Audit Fees“, *Jornal of Accounting, Auditing and Finance*, (24), 1: 91 – 114.

8. Larcker, D. F., Richardson, S. A. (2004.) „Fees Paid to Audit Firms, Accrual Choices and Corporate Governance“, *Journal of Accounting Research*, (42), 3: 625 – 658.
9. Ronen, J. (2010.) „Corporate Audit and How to Fix Them“, *Journal of Economic Perspectives*, (24), 2: 189 – 210.
10. Simunic, D. A., (1980), “The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence”, *Journal of Accounting Research*, 18 (1):161-190.
11. Zenzerović, R., Pervan, I., (2005.), „Application of Case Based Reasoning in Determining Audit Fees“, *Proceedings of International Conference Entrepreneurship and Macroeconomic Management*, Pula.
12. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja (2009.), Narodne novine 12/09.
13. Zakon o računovodstvu (2007.), Narodne novine 109/07.
14. Zakon o reviziji (1992.), Narodne novine 90/02
15. Zakon o reviziji (2005.), Narodne novine 146/05.
16. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o reviziji (2008.), Narodne novine 139/08.

DO WE NEED THE TARIFF OF AUDIT SERVICES
- THE STATE OF THE ART SURVEY AND PERSPECTIVES IN THE FUTURE

Summary

The purpose of this paper is to point out the necessity of improving the quality of financial statements audits in the Republic of Croatia through the establishment of minimum prices held in tariff of audit services that would result in stopping the degradation of the audit profession. The main objective is in the function of the purpose, and consists in identifying the determinants of audit fees in the Republic of Croatia and the analysis of the difference between charged fees and the amount of fees to be charged if the tariff of audit services would be employed, which will determine whether and to what extent there were changes in the amount of audit fees charged. The data from financial statements of 54 business entities whose securities were listed on the Zagreb Stock Exchange in 2009. and who have publicly released the amount of audit fees was analyzed. The further conclusion was drawn: The amount of audit fees largely depends on the size of the company and its profitability, while the influence of other factors related to characteristics of the client is less pronounced, or does not exist. It was found also that the amounts of audit fees depend on the size and location of the audit firm and that the abolition of tariff of audit services led to a lowering of fees charged for financial statements audit. Considering the amount of

audit fees charged and the audit fees determinants, the adoption of tariff of audit services would prevent the degradation of the dignity of the auditing profession. But the minimum audit fees regulation is only one, although according to author's opinion, very important factor of maintaining and improving the quality of audits of financial statements, while most other factors lies in the hands of the Croatian Chamber of Auditors that has to insure appropriate training and supervision over the auditors work.

Key words: Audit fee, Audit fee determinants, Tariff of audit services.